

ТЕОРЕТИЧНИ ОСНОВИ НА ГРАМАТИЧЕН МИНИМУМ ПО ТУРСКИ ЕЗИК

Милена Йорданова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. Настоящата статия предлага теоретичен модел на бинарен граматичен минимум. Диахронният бинарен граматичен минимум на съвременния турски и османски език е изграден на постиженията на туркологията и лингводидактиката.

Keywords: diachronic binary textbook, grammatical minimum, Turkish language

Обучението по турски и османски език през български изисква специфичен подход, който да позволи *преподаването* на съвременния език като основа за овладяване на мъртвия. Паралелното преподаване на двата езика *в диахрония* е необходимо да бъде съобразено със спецификите на всеки от тях. Докато съвременният турски език е типичен представител на аглутинативните по строеж езици (каквито са тюркските), то османският има хибридна структура, тъй като в него има силно присъствие на граматични и лексикални елементи от два флективни езика (арабски и персийски), които принадлежат съответно към семитското и индоевропейското езиково семейство. Това налага при паралелното преподаване на турския и османския език да се изгради корелативен граматичен минимум под формата на компендиум.

Турският език принадлежи към тюркското езиково семейство, което е част от алтайското. Той е представител на югозападния клон на огузката група тюркски езици. Счита се, че най-близък до него е азербайджанският език. Турският език се говори в Турция и в редица държави на Балканския полуостров и в Близкия изток.

Типологически турският език е аглутинативен. Аглутинацията се изразява в прибавянето в определена поредност на задпоставени афикси (наставки) към основата на думата. В съвременния турски език префикси (представки) няма. Понякога количеството на афиксите в една дума може да нарасне до такава степен, че образуваните по този начин думи да отговарят не само на граматични форми, но на фрази и дори на цели изречения на български език. По отношение на формообразуването аглутинацията също се изразява в при-

бавянето на поредност от афикси, като всеки от тях носи конкретно граматично значение. Последователността на афиксите се осъществява по специфична „верига“: словообразуващите афикси предшестват формообразуващите маркери, като също така има и някои частни правила за подредбата на всеки от двата вида морфеми. Традиционният словоред в турския език е подлог – допълнение – сказуемо. Това означава, че сказуемото в изречение с правилен словоред се намира в края му. От друга страна, вътре в самото изречение се допуска „свободен“ словоред, тоест различните допълнения (преки и косвени) в много ситуации могат да променят местата си.

Характерна черта на този съвременен представител на тюркските езици е наличието на консонантна и вокална хармония. Те се изразяват в наличие на фонетични варианти на отделните афикси, но по своята същност тези варианти представляват един афикс. Във флективния български (като представител на индоевропейското езиково семейство) формообразуването се осъществява с помощта на флексии, които много често изразяват едновременно няколко категории. Това представлява специфична негова морфологична характеристика, която го отличава от турския език.

С термина съвременен турски език в езиковедската литература понастоящем се обозначава официалният език в Република Турция. Предшественикът на съвременния турски език, който е и официален език в Османската империя, се формира през новотюркската епоха (XV – началото на XX век) и се нарича османски, като в литературата се среща понякога и названието османотурски. Всъщност някои автори твърдят, че езикът чак през XIX век започва да се назовава османски, а до този момент е наричан турски (*Türkî, Türkçe*), макар че е бил повлиян от арабски и персийски елементи (Баскаков, 1981; Гьоксел & Кърслейк, 2005).

След създаването на Турската република (1923 г.) наименованието османски език (*Osmanlıca*) е заменено с турски език (*Türkçe*) съгласно новата конституция на страната от 1924 г. Тази промяна лежи в основата на терминологичните проблеми, които възникват от налагането на това название, тъй като до този момент същият термин е бил използван в научната литература за означаване на общността от родните му езици. Това налага да се изработят термини, за да могат да се разграничава частното от общото понятие поради липсата на „естествено възникнали думи за назоваването на тези две понятия“. Този проблем в българския език е разрешен, като се приема терминът *тюркски* за означаване на всички езици от групата, към която принадлежи *турският* език (Боев, 1989, 2000).

Съществува значително различие между османския и съвременния турски език. Известно е, че за османския език се използва арабица (адаптиран персийско-арабски вариант), а за турския – адаптиран вариант на латинската азбука, която се въвежда във връзка с приетия през 1928 г. закон за новата турска азбука (*Yeni Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun*). Разли-

ките се изразяват не само в графиката. Специфична черта на османския език е неговата хибридность, която се изразява както в заемане на значително количество лексика от арабски и персийски език, но така и на граматични модели и конструкции. Нещо повече – някои автори са на мнение, че под влияние на тези процеси езикът дори губи част от тюркските си специфики. В различните изследвания по темата се акцентира и на обстоятелството, че този език не се е използвал като средство за общуване сред всички обществени слоеве (Гьоксел & Кърслейк, 2005; Щека, 2007: 7 – 8; Корнфилт, 2010).

Съвременното състояние на езика е резултат от продължителни промени, осъществяващи се повече от век и половина с различна интензивност. Всъщност първите опити за прочистване на езика от арабски и персийски елементи са регистрирани още през XVI век, но реално процесът започва активно едва три века по-късно (Кононов, 1956: 8). От средата на XIX век (във връзка с периода на обществените реформи в страната, наричан Танзимат¹⁾) постепенно започва процес на сближаване на писмения език с разговорния и се наблюдава стремеж за нормиране. Това неизменно е съпроводено с отстраняване и замяна на чуждите елементи от езика, които в повечето случаи така и не са напълно адаптирани към „тюркските фонетични модели“ (Люис, 2000; Гьоксел & Кърслейк, 2005; Щека, 2007: 7 – 8; Гиз, 2013: 1).

Този процес се засилва през републиканския период. През 30-те години на XX век се дава стартът на езиковата реформа (*dil devrimi*), която продължава активно през следващите пет десетилетия. Голям принос за това има и създаденото през 1932 г. Турско езиково дружество (*Türk Dil Kurumu*), което работи активно за попълване на словника на езика със собствено турска лексика. Този процес се реализира чрез калкиране и изкуствено създаване на лексика, чрез съживяване на тюркски корени, намерени в стари текстове, чрез използвани в диалектите думи, които до този момент не са били използвани в книжовния език, чрез заемане на лексика от други тюркски езици и др. (Ярцева, 1998: 524; Люис, 2000; Гьоксел & Кърслейк, 2005; Щека, 2007: 7 – 8). Нужно е да се отбележи, че въпреки известни крайни позиции, тези усилия дават резултат и значителна част от „изкованите“ неологизми се задържат в езика и се използват като синоними наред с чуждата дума или дори я изместват напълно от съвременния книжовен език. Интересен факт представлява обстоятелството, че много често и двете лексеми (чуждата и турската) се използват паралелно в езика. Важен аспект на новосъздадените думи е „явният морфологичен компонент“ (Корнфилт, 2010). Обикновено пуризмът в лексикален аспект привлича вниманието на учените, но не по-малко успешна борба наред с него се води и срещу чуждите граматични модели (Люис, 2000).

Изучаването на османски и турски език в България има дълбоки традиции поради множество причини. Географската близост с Турция и общото историческо минало на двата народа се преплитат с филологическия интерес към типологич-

но различния от индоевропейските езици турски език. Повече от век продължава обучението по турски език в Софийския университет, което е основа за създаване на здрава традиция в академичното преподаване. От друга страна, процесът на развитие на езика и новите изисквания и очаквания към учещите през ХХI век налагат постоянно обновяване и усъвършенстване на методите за преподаване.

Към момента в България няма турска граматика, изградена на бинарна основа, която да може да се използва и като преход към изучаване на турските елементи в османски език. Бинарността се изразява в паралелното изучаване на мъртвъ и съвременен език, а не на два съвременни езика. Наличието на граматика по турски език, написани на български език, не може да запълни тази празнина, тъй като те не отговарят на тази специфична лингводидактическа потребност. Ако се приеме за начало на периода на съвременния турски език годината на приемането на закона за замяната на арабската писменост с латиницата (1928 г.), се очертава следната картина.

Като се изключат някои кратки ръководства за изучаване на турски език, в които акцентът е поставен основно върху овладяването на нововъведената писменост, през 1933 г. излизат от печат две издания, в които се отделя значително място на граматиката: „*Ръководство за изучаване на турски с новата турска азбука. <пълна граматика с турско-български речник>*“ с автор Стоян Георгиев Стършенов и „*Турска граматика за българи, желаещи да изучават турски език [с предговор от проф. П. Стоянов]*“ от Исмаил Сабри Мехмед Хазимов. Авторите представят моментното състояние на граматичния строеж на турския език, като акцентът е поставен на представянето на формите с оглед на практическото им използване, без да се анализират съответните теоретични виждания.

Дългогодишният лектор по турски език в Софийския университет Гълъб Димитров Гълъбов е автор на „*Турска граматика. Türk Dilbilgisi*“ (1949), преработеното издание на която е публикувано два пъти (през 1957 г. и 1964 г.) със заглавие „*Граматика на турския език. Фонетика, морфология и синтаксис*“. Посочените граматика са с описателен характер и са насочени към студенти турколози, като целта е да се усвои не само правилното образуване на формите, но и да се очертаят основните параметри на тяхната употреба.

„*Основна турска граматика за начинаещи и напреднали*“ (2005 г.) от Азиз Джелил Азизоглу и Ибрахим Бейрулла представя основните граматични категории в турския език в практически план, без да отразява новите европейски виждания за развитие на чуждоезиковото обучение (Веселинов, 2000).

Сред написаните на турски език изследвания, посветени на съвременното състояние на турския език, се открояват това на Исмаил Чавушев (İsmail Ahmedov Çavuşev) – „*Çağdaş Türk Dil Bilgisi*“ (2001 г.), на авторския колектив, състоящ се от Емине Мехмед Халил, Назмие Мехмед Хасанова и Мерйем Неджиб Салим (Emine Mehmet Halil, Nazmiye Mehmed Hasanova, Meryem Necib Salim) – „*Biçim Bilgisi ve Tümce Bilgisi: Üniversiteler için Uygulamalı Türkçe-*

den Yardımcı Ders Kitabı” (2003 г.), на Юлия Спасова Кирилова и Мая Светлинова Димитрова, което е с двуезично заглавие “*Türk dilinin uygulamalı dilbilgisi. Практическа граматика на турския език*“ (2005 г.), и др.

Грамматичният минимум по турски език се отличава от всички изготвяни досега граматики по релевантността и методическата целесъобразност на включените граматични явления, характерни за съвременния турски език и за османския език. Изследването е с корелативен характер и съдържа 15 глави, в които е разположен основният граматичен материал, необходим за овладяването на съвременния турски език.

При разработването на този граматичен минимум се отчитат постиженията на обучението по турски език като чужд и основните описания на неговия съвременен граматичен строеж. Включеният в настоящия минимум материал е преработен и допълнен с оглед на заложената теоретична концепция – изграждане на теоретико-приложен курс за успешно овладяване на турския език, който да може да се използва като преход към овладяване на османски език.

От друга страна, е необходимо да се отбележи, че обучението по турски език и османски език е нужно да се осъществява чрез диференциален лингводидактичен подход. За тази цел се изгражда минимум по турски език за османисти и минимум по османски език, който да стъпи върху първия, като развие съответното граматично базово описание с оглед на спецификата на обучението по османски.

Този лингводидактичен модел се основава на бинарен подход, отчитащ българската традиция при преподаването на различните граматични категории на турския език и съвременните нужди и изисквания при обучението по чужди езици. Минимумът по османски език отразява граматичната система, застъпена в минимума по турски език, като се добавят спецификите на мъртвия език. Структурирането на турския и османския език в отделни книжни тела е съобразено с необходимостта от паралелно изучаване и съпоставяне на елементите във всеки от езиците. То кореспондира с бинарния характер и заложените теоретични рамки при създаването на учебната граматика. Тази структура на турско-османска граматика в две книжни тела е полезна и за използването им интегрирано и поотделно с цел обучение само по турски език за начинаещи или само по османски език за хора, владеещи на базово ниво турски.

Преподаването на османската граматика се осъществява огледално на турската, тъй като в разработения подход я следва. Спецификата на бинарния модел се изразява в необходимостта от два минимума с общо ядро, представлящи турската граматика успоредно в съвременния турски и в османския език. Целта е обучаемите да придобиват езикови знания по съвременния (турски) език, непосредствено след което се преминава към преподаване на същите елементи в мъртвия (османски) език. В минимума по турски език подборът на материала е направен с оглед на овладяването на съвременния турски език, но съдържа основни характеристики, типични за османската граматика.

Предвижда се учещите чрез този бинарен подход да придобият познания по турски език и да развият умения за разбиране, интерпретиране, резюмиране, анализиране и (писмен) превод на специализиран текст. От друга страна, в структурата на минимума е заложено преподаването на отделните единици с оглед на обучението като активен и динамичен процес, тоест като постоянно придобиване и градуално надграждане на знания и умения у учещите.

Създаден е нов граматичен минимум на бинарна основа, отличаващ се с нетрадиционен подход за моделиране на необходимата и достатъчна информация за представяне на специфичната структура на съвременния турски език, отчитащ постиженията на съвременната туркология и лингводидактика. Този модел позволява да се представят основните характеристики на османския език и да се премине към началното му овладяване, тъй като лингводидактическото ядро съдържа общи категории и явления за двата езика.

БЕЛЕЖКИ

1. Танзиматът, букв. преобразувания, обхваща над осемдесетгодишен период (1839 – 1923).

ЛИТЕРАТУРА

- Баскаков, Н. (1981). *Алтайская семья языков и ее изучение*. Москва: Издательство восточной литературы.
- Боев, Е. (1989). Туркология. Реалност и терминология. *Студентска трибуна*, 1426 (41). Годината XLI. Приложение.
- Боев, Е. (2000). Туркологията като наука и обществена практика. – В: *История на българите: необходимост от нов подход. Преоценки. (Трета част)*. София: Тангра ТанНакРа. 85 – 106.
- Веселинов, Д. (2000). Езиковата политика на Съвета на Европа. *Чуждоезиково обучение*, 2, 14 – 20.
- Guise, J. (2013). *The Turkish Language Explained for English Speakers: A Treatise on the Turkish Language and its Grammar*. ManisaTurkish.
- Göksel, A., C. Kerslake. (2005). *Turkish: A Comprehensive Grammar*. London – New York: Routledge.
- Кононов, А. (1956). *Грамматика современного турецкого литературного языка*. Москва – Ленинград: Издательство Академии наук СССР.
- Kornfilt, J. (2010). *Turkish*. London – New York: Routledge.
- Lewis, G. L. (2000). *Turkish Grammar*. Oxford University Press.
- Щека, Ю. (2007). *Практическая грамматика турецкого языка*. Москва: АСТ Восток – Запад.

Ярцева, В.Н. (1998). *Большой энциклопедический словарь. Языкознание* (гл. ред. Виктория Николаевна Ярцева) Москва: Большая Российская энциклопедия, 1998.

REFERENCES

- Baskakov, N. (1981). *Altayskaya sem 'ya yazykov i yeye izucheniye*. Moskva: Izdatel'stvo vostochnoy literatury.
- Boev, E. (1989). Tyurkologiya. Realnost i terminologiya. *Studentska tribuna*, 1426 (41). Godinata XLI. Prilozhenie.
- Boev, E. (2000). Tyurkologiyata kato nauka i obshtestvena praktika. V: *Istoriya na balgarite: potrebnost ot nov podhod. Preotsenki. (Treta chast)*. Sofiya: Tangra TanNakRa. 85 – 106.
- Veselinov, D. (2000). Ezikovata politika na Saveta na Evropa. *Chuzhdoezikovo obuchenie*, 2, 14 – 20.
- Guisse, J. (2013). *The Turkish Language Explained for English Speakers: A Treatise on the Turkish Language and its Grammar*. ManisaTurkish.
- Göksel, A., C. Kerslake. (2005). *Turkish: A Comprehensive Grammar*. London – New York: Routledge.
- Kononov, A. (1956). *Grammatika sovremennogo turetskogo literaturnogo yazyka*. Moskva – Leningrad: Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR.
- Kornfilt, J. (2010). *Turkish*. London – New York: Routledge.
- Lewis, G. L. (2000). *Turkish Grammar*. Oxford University Press.
- Shcheka, Yu. (2007). *Prakticheskaya grammatika turetskogo yazyka*. Moskva: AST Vostok – Zapad.
- Yartseva, V.N. (1998). *Bol'shoyentsiklopedicheskiyslovar' . Yazykoznaniye*. (gl. red. Viktoriya Nikolayevna Yartseva) Moskva: Bol'shaya Rossiyskaya entsiklopediya, 1998.

THEORETICAL FOUNDATIONS OF A GRAMMATICAL MINIMUM OF TURKISH LANGUAGE

Abstract. The present article offers a theoretical model of a binary grammatical minimum. The diachronic binary minimum for modern Turkish language and Ottoman language is built on the achievements of Turkology and Linguo-didactic.

✉ **Dr. Milena Yordanova, Assist. Prof.**
Faculty of Classical and Modern Philology
University of Sofia
15, Tsar Osvoboditel Blvd.
Sofia, Bulgaria
E-mail: yordanova_milena@yahoo.com